

Miljøetikk – et felles grunnlag i en mangfoldig verden

KLAUS BOSSELMANN

Miljøetikk oppsto tidlig på 70-tallet som egen gren av moralfilosofien som en reaksjon på den nye bevisstheten på 60-tallet om at den industrielle sivilisasjon hadde avlet en miljøkrise. Vestens miljøfilosofier har argumentert for at en miljøetikk lenge har eksistert i mange opprinnelige kulturer. Selve uttrykket miljøetikk er likevel relativt nytt i vårt vokabular, og det betegnelsen refererer til er ikke alminnelig kjent. Derfor vil jeg på fritt grunnlag begynne med å sammenligne miljøetikken med mer hverdagslige former for sosialetikk og med det mer ordinære begrepet miljørett, i et forsøk på å lokalisere miljøetikken i det kognitive landskap.

En etikk setter grenser for handlefriheten. Våre alminnelige sosialetiske normer setter grenser for den mellommenneskelige handlefriheten og for den personlige friheten i forhold til samfunnet i sin helhet. Å lyve for en venn eller forfalske vitenskapelige data er eksempler på slike grenser. Begge deler betraktes som like uetisk eller umoralsk; i det første tilfellet er offeret en enkeltperson, i det andre tilfellet et fellesskap – det vitenskapelige fellesskap eller samfunnet som sådant. På samme måte vil en miljøetikk sette grenser for menneskenes handlefrihet i forhold til ikke-menneskelig liv eller i forhold til naturen i sin helhet.

Etiske eller moralske normer er, særlig i den vestlige kulturtradisjon, formulert som adferdsnormer eller, mer generelt og abstrakt, som prinsipper og retningslinjer. I ikke-vestlige tradisjoner kan de være formulert som

gjensidige sosiale forventninger, sedvaner, tabuer, ritualer, eller de kan bli eksemplifisert i myter, fortellinger og legender. I politiske kulturer vil de mest fundamentale moralske skranke for menneskelig handlefrihet, som samfunnets eksistens hviler på, være kodifisert i lover og regler.

Et rettslig forbud kan sees som en moralsk skranke det er så allmenn enighet om og som betraktes som så grunnleggende at den har blitt formelt antatt, institusjonalisert og særlig sanksjonert av samfunnet. Etikken kan sees som de resterende skranke, regler eller prinsipper som ikke er formelt vedtatt eller straffesanksjonert, men ikke desto mindre anbefalt og sanksjonert gjennom samfunnets bifall og misbilligelse. Kort sagt, etikken er basis for retten, samtidig som den utfyller og supplerer den.

Uansett hvor ny og eksotisk ideen kan synes, og uansett hvor uutviklet og grunn den moralske følelsen for miljøet er, ligger – slik jeg ser det – miljøetikken under dagens nasjonale og internasjonale miljørett og miljøregulering.

Uavhengig av hvordan den er institusjonalisert, så bygger etikkens eksistens på at den anvendes og brukes – og ikke på at den er et naturlig fenomen. Den er kulturelt betinget og sanksjonert. Det er ikke mulig å bryte naturlovene, men det er selvfølgelig mulig å bryte en lovregel, ignorere sedvaner, overskride tabuer, se bort fra etiske prinsipper, eller bryte en moralsk regel.

Denne forskjellen mellom naturens og moralens grenser for menneskets adferd har en fundamental konsekvens som det er viktig å være klar over: Å opptre i samsvar med en etikk, også en som har festnet seg til lov, er i en viss utstrekning frivillig. Lovregler som beskytter de mest fundamentale grenser for menneskets adferd er sanksjonert med samfunnets strengeste straffer. Likevel blir de kontinuerlig brutt, og hvis overtredelsen eller overtrederen går fri, forblir bruddene ustraffet.

I en mer alminnelig kontekst av mellommenneskelig sosial interaksjon må selv en streng lydighet overfor lovens bokstav utfylles og suppleres av moralsk følsomhet og bevissthet hvis samfunnet skal blomstre. Tilsvarende på miljøområdet; hvis et gjensidig forsterkende forhold mellom den menneskelige sivilisasjon og naturmiljøet skal utvikle seg, må miljøretten og miljøforvaltningen utfylles og suppleres av en moralsk følsomhet i forhold til miljøet, av det som den amerikanske miljøverneren Aldo Leopold kalte en «økologisk samvittighet».

I mange land har det for eksempel i den senere tid blitt vedtatt lover om fredning av villmarksområder og andre verdifulle naturområder. Slike lover reflekterer en gryende kollektiv moralsk følelse overfor naturen. Andre privateide landområder forblir imidlertid overlatt til «laissez faire» økonomi og risikerer derfor omfattende inngrep. En klar og tydelig miljøetikk med bred tilslutning vil imidlertid kunne motvirke det mest inngripende misbruk. For hvis en miljøetikk blir et felles verdigrunnlag, vil landområder på private hender kunne bli forvaltet med enda større forsiktighet og omtanke enn det som kreves i lover og regler om utnytting av privat eiendom. Skogsområder kunne bli gjenstand

for plukkhøst og gradvis omdannes til artsrike permakulturer – istedenfor å bli overkultivert, nedbrent, uthugget og omgjort til beitemark. Landbruksområder vil kunne bli skjøttet på en måte som sikrer stabil kvalitet på jorda, opprettholder en ren overflate og rent grunnvann, samt respekterer omkringliggende biotiske samfunn – istedenfor å bli oppløyd, tilsatt kunstgjødsel og sprøytet med kjemiske plantedrepende midler.

Selv om en etikk – enten en miljøetikk som fremstilt her, eller en mer alminnelig sosial-etikk – aldri vil bli fullkomment realisert i praksis, vil den ikke desto mindre representere en reell påvirkningskraft. Med andre ord har idealer en målbar innflytelse på vår faktiske adferd. I vår streben etter å forestille oss, internalisere og etterleve moralske idealer gjør vi små fremskritt, både individuelt og kollektivt, og vi vinner noe terreng. Derfor er det like usannsynlig at vi når det perfekte harmoniske forhold til naturen, som at vi realiserer det utopiske samfunn. Men eksistensen og institusjonaliseringen av en miljøetikk i regler og etiske holdninger, kan lede menneskenes adferd i retning av målet.

Et moralsk ideal har også virkning på en annen praktisk måte. Det tjener som en standard, eller en målestokk, som strategier og handlinger kan bli bifalt og kritisert i forhold til. Derfor kan man si at en etikk har et *normativt* snarere enn et deskriptivt forhold til menneskelig handling. Hvordan mennesker faktisk handler i forhold til hverandre og i forhold til naturen er emne for adferdsvitenskapene – historie, psykologi, sosiologi, antropologi og geografi. Hvordan mennesker bør handle i forhold til hverandre og i forhold til naturen er emne for filosofien, henholdsvis sosialetikken og miljøetikken.

Ettersom miljøetikken forsøker å utlede

og artikulere ideer fra en kulturell åndelig, om enn uferdig, moralsk følelse, istedenfor fra handel og vandel i politikken og strategiens virkelige verden, og ettersom den forutsetter en normativ snarere enn en deskriptiv posisjon, vil miljøetikken – som en øvelse i spekulativ moralfilosofi – kunne fremstå som håpløst virkelighetsfjern. Men omfattende kulturelle forandringer – med all respekt for Marx og andre materialistiske tolkere av kulturell dynamikk – foranlediges av en kunnskapsmessig dialektikk, fremskyndet av en dialektikk mellom økonomiske krefter og ny teknologi. Historisk sett har ikke moralfilosofien syslet med å finne opp ny etikk fra bunnen av. Det mer typiske er heller at den har tjent til å definere, systematisere og forsvare en ny kollektiv samvittighet. Moralfilosofi generelt og miljøetikk spesielt kan i høy grad, om enn indirekte, ha stor praktisk betydning.

Endelig er det viktig å merke seg at en etikk – til tross for det akademiske skillet mellom faktum og verdi, mellom er og bør – ikke eksisterer i et kognitivt vakuum, hermetisk lukket for større idesystemer. Etikk og verdensbilde er forent i gjeldende rett, selv om dette fellesskapet ikke har blitt feiret av yppersteprestene i moderne moralfilosofi.

Vi kan si, om enn på kanten av det praktiske, at når verdensbilder forandres åpnes og lukkes muligheter, enten implisitt eller eksplisitt. For et halvt tusen år siden åpnet oppdagelsen av at jorden er rund for muligheten av å komme til fjerne østen ved å seile vestover. I vår tid utelukker oppdagelsen av globale økologiske systemer muligheten for en fullstendig industrialisert planet, slik Mill, Marx og andre nittenhundretalls Newton-utopister drømte om.

Skiftende filosofiske antropologier – refleksjoner på menneskets natur og det evig-

varende spørsmålet om «menneskets plass i naturen» – omdanner periodisk menneskenes selvbilde, den menneskelige arketypen, som vi bevisst eller ubevisst sammenligner oss med og strever etter å realisere i våre egne liv. I begynnelsen av den nå utfasende moderne tid i vesten, formulerte Descartes, Locke og Hobbes på ulike vis et moderne bilde av menneskenaturen som individuell, rasjonell og autonom – et fritt bevegelig sosialt atom som komplementerte det mer generelle bildet av naturen som på samme tid tok form i naturvitenskapene.

Den forføreriske kraften i denne modellen trenger ingen videre drøftelse. Idag er et nytt og mer organisk bilde på menneskets natur i ferd med å ta form – menneskene er grunnleggende knyttet til miljøet gjennom økologisk avhengighet, og til hverandre gjennom sosiale forbindelser. Vestens utgave av menneskets natur i det enogtyvende århundre vil, hvis det fortsatt skal foreskrive unik individualisme, neppe kunne underbygge den klassiske moderne forestilling om det robuste uavhengige individet. Snarere vil hun bli oppfattet som en knute i et nett av dynamiske relasjoner, både sosiale og økologiske; som et knutepunkt i en stadig foranderlig øko-sosial vev av liv.

Oppsummeringsvis kan vi si at etikken er innvevd i et større begrepskompleks – i sammenfattende verdensbilder – som begrenser og inspirerer menneskenes adferd. Og selv om den er idealistisk, øver etikken innflytelse på vår adferd; den tjener som sammenligningsmodell, som mål å etterstrebe, og den gir normer som faktisk adferd kan vurderes i forhold til.

Til tross for at hele Jordens befolkning er medlemmer av den samme arten og deler en økologisk integrert planet, lever vi ikke desto mindre i mange og ulike verdener. Hvert nå-

tidige menneske lever på en og samme tid i en planetarisk kultur, forent av gjensidig økonomisk avhengighet, jettfly-transport og satellitt-kommunikasjonssystemer, og i en annen virkelighet som er skapt av dennes tidligere avskjermede kunnskapsmessige og kulturelle arv.

Gjenopplivingen og utviklingen av en miljøetikk med råmaterialet fra tradisjonell miljøetikk i eldre kulturer, representerer et viktig første skritt på veien fra vår materielle kultur mot et mer symbiotisk forhold til naturmiljøet. Dernest vil forsøket på å samstemme de ulike miljøetiske teorier dette resulterer i – det vil si å oppnå en slags dirigering av koret av stemmer som synger om menneskenes harmoni med naturen – representere et viktig andre skritt. For det industrielle samfunn vil det selvfølgelig være avgjørende at man først identifiserer sin egen arv og utvikler en post-industriell miljøetikk derfra.

Sekulariseringen, humanismen og materialismen – karakteristisk for vår tids industrisamfunn – har utviklet en sosial etikk som er særegen for dette samfunnet. Den moralske kjernen i denne etikken er individuelle menneskers egenverdi, autonomi og verdighet (som det er forklart av Descartes, Hobbes, Locke og andre tidlige moderne filosofer). To komplementære retninger i moralfilosofien har utgått fra denne sentrale ideen; utilitarismen (først fremsatt av Jeremy Bentham), som vektlegger menneskenes velbefinnende, og deontologien (først fremsatt av Immanuel Kant), som vektlegger menneskets iboende verdi som et grunnlag for menneskets rettigheter.

En moderne sekulær miljøetikk kan idag utvikles som et tillegg til de moralske implikasjonene som avledes av betraktninger over menneskelig velferd og menneskets rettighe-

ter. Med utviklingen av økologien og beslektede vitenskaper er det nå smertelig klart at har menneskenes adferd direkte innvirkning på miljøet, så har det ofte også indirekte innvirkning på menneskene selv. For eksempel: Å kutte og brenne tropisk regnskog for å skape beitemark ødelegger et økosystem direkte, men kan også indirekte ha skadelig innvirkning på den samlede menneskelige velferd på grunn av økologiske, klimatiske, hydrologiske og erosjonsmessige effekter slik avskoging kan få.

Fra et klassisk utilitaristisk synspunkt vil massiv ødeleggelse av tropisk regnskog være uetisk fordi det er til fordel for få personer (tømmer- og kvegbaroner) i et kortsiktig perspektiv og på bekostning av mange mennesker (urbefolkning, lokalbefolkning, og mindre direkte – mennesker overalt i verden). Fra et klassisk menneskerettighetsperspektiv er det umoralske ved ødeleggelse av skog mindre klart på grunn av den historiske forbindelsen mellom menneskerettighetene generelt og eiendomsretten og det frie næringslivet spesielt. Men igjen, i teorien er utøvelsen av persons rettigheter begrenset av andres rettigheter. Og særlig «menneskerettighetene» er i disse dager gitt et videre anvendelsesområde, slik at det inkluderer, i tillegg til retten til politisk frihet og uetisk økonomisk virksomhet, retten til særlige fordeler; et verdig liv, tilgang til grunnleggende utdanning og helsetjeneste, og et levedyktig og godt naturmiljø.

Man *kan* derfor ta neste steg og utvikle en moderne sekulær miljøetikk bygget på de to pillarene menneskelig velferd og menneskerettigheter. Miljøetikken ville på denne måten bestå av en fullstendig integrasjon av miljørettet vitenskap og teknisk ekspertise med tradisjonelle verdier i vår tids industrielle sivilisasjon. Et bidrag til en miljøetikk i denne for-

stand vil kunne være å prøve å forutsi effekten av menneskenes adferd med miljømessig innvirkning på menneskelig velferd og menneskerettigheter.

I tråd med teoriene om generell og spesiell relativitet og kvantefysikken («ny fysikk»), skaper økologien og beslektede vitenskaper et nytt post-moderne vitenskapelig verdensbilde. Det er en annen, sterkere og mer direkte tilnærming til miljøetikken som er mer i tråd med dette nye vitenskapelige verdensbildet – og med det meste av tradisjonell miljøetikk i før-industrielle kulturer. En slik tilnærming til miljøetikken vil gjøre effekten av menneskets handlinger overfor individuelle ikke-menneskelig liv og naturen som helhet direkte relevante – uavhengig av den indirekte effekten på menneskets velferd. En slik miljøetikk vil være sterkere og mer direkte, ettersom den inkluderer handlinger som har negativ effekt på miljøet uten å ha nevneverdig negativ betydning for menneskene.

En etikk som tar i betraktning virkningen av menneskenes handlinger direkte overfor ikke-menneskelig liv og naturen som en helhet kalles økosentrisk miljøetikk. En økosentrisk miljøetikk har støtte i de utviklingsmessige, økologiske, fundamentale og kosmologiske dimensjoner i det post-moderne vitenskapelig verdensbildet som idag er under utvikling. Også urbefolkningers miljøetikk er forenlig med den økosentriske grunnidé. Vestlige filosofer vendte seg opprinnelig mot Østens visdom i sin søken etter en miljøetikk grunnet på dyp økologisk bevissthet. Og i et historisk perspektiv har faktisk Østens filosofi gjort mye for å skape den gradvis økende miljøbevisstheten her i vest. Spesielt i taoismens begrep «wu wei» har vestens etikere funnet en tradisjonell Østens analogi for hva de kaller en passende teknologi, det vil si en

teknologi som blander seg med og drar fordel av naturkreftene, i motsetning til en teknologi som motarbeider og forsøker å styre og reorganisere naturen.

Med den globale miljøkrisen som vi nå står foran, har miljøfilosofien både et mandat og en mulighet til å bygge opp om den gryende globale miljøbevisstheten som spenner over nasjonale og kulturelle grenser. Delvis krever dette en mer sofistikert kryss-kulturell sammenligning av tradisjonelle og nåtidige begreper om naturens natur, menneskets natur, og forholdet mellom mennesker og natur, enn det som så langt har kjennetegnet diskusjonen. Jeg er overbevist om at det intellektuelle grunnlaget for den industrielle æra i verdenshistoriens lys er i forvirring. Istedenfor er et nytt paradigme i ferd med å ta form som før eller senere vil erstatte det foreldete mekanistiske verdensbildet og dets tilhørende verdier. Jeg er enig med Fritjof Capra, idéer han diskuterer både i *The Tao of Physics* og *The Turning Point*, i at det tjuførste århundredes paradigme har mange beslektede forestillinger med før-industrielle holdninger og verdier, både i Vesten og i Østen. Derfor skulle en kryss-kulturell sammenligning av tradisjonelle og nåtidige begreper om naturens natur, menneskets natur, og forholdet mellom mennesker og natur, med ideene som tar form i økologien og den nye fysikken, kunne bli gjensidig forsterkende. På den ene siden kan tradisjonell miljøetikk på den måten bli gjenopplivet, og like så viktig, få fornyet gyldighet og bekreftelse på grunn av slektskapet mellom tradisjonenes grunnleggende ideer og de mest utfordrende ideer i vår tids vitenskap. På den annen side, kan de ellers så abstrakte og dunkle forestillinger om naturen, menneskets natur, og forholdet mellom mennesker og natur innebygget i økologien og den nye

fysikken, bli uttrykt og artikulert i det rike vokabular av metaforer, lignelser og analogier som er utviklet i den religiøse og filosofiske litteratur om verdens mange og ulike kulturer.

Det jeg forestiller meg, og det jeg inviterer dere til å bidra til, er en eneste universell kryss-kulturell miljøetikk bygget på økologien og den nye fysikken, og uttrykt i vitenskapens fellesspråk. I tillegg til en slik internasjonal, vitenskapelig fundert miljøetikk – glo-

bal i anvendelsesområde så vel som i perspektiv – forestiller jeg meg også en gjenoppliving av mangfoldet av tradisjonell kulturell miljøetikk som er forenlig med den nye etikken og som kan bidra til å uttrykke den. Slik kan vi få et verdensbilde og en dertil hørende miljøetikk som korresponderer med dagens virkelighet – at vi bor på en planet og at vi er en art og at vår stadig dypere miljøkrise er felles og global.